

Versiuni românești ale Iliadei homerice (I)

1. Preliminarii. Formată la răscrucea unor civilizații a căror influență s-a făcut simțită adesea, cultura Țărilor Române a avut ca notă caracteristică, în perioada acumulărilor și a definirii specificului său, plurilingvismul. Grefate pe un idiom romanic, nu îndeajuns mlădiat pentru a deveni suportul unei literaturi culte, limbile unor civilizații vechi au fost, pe tărâm românesc, instrumentele culturii. Vorbim așadar, pentru multe veacuri, de cultura românească de expresie latină, grecească sau slavonă. Exersată relativ târziu în creații literare scrise, limba română a existat cultural, atât cât ne permite memoria veacurilor precedente să afirmăm, numai prin literatura populară. Și pentru că vreme îndelungată contactul cu operele literare străine a fost unul nemijlocit de traduceri, mare parte din populația neșcolită, vorbitoare doar a limbii române, nu a avut acces la creațiile universale. Texte importante au circulat însă în spațiul cultural românesc în limbile lor de origine și cărturarii acestui neam le-au cunoscut și asimilat. Și nu ca pe niște creații străine redactate într-o limbă învățată anevoie pe băncile școlii, ci ca expresii desăvârșită a unui idiom stăpânit cu aceeași siguranță ca și limba maternă. Slavona și greaca, uneori latina sau polona, mai târziu franceza și germana au circulat, între învățații vremilor trecute, atât ca limbi de cultură, cât și ca instrumente de comunicare obișnuită.

Este îndeobște cunoscut faptul ca, așa cum limba slavonă a fost, în biserica românească, limbă de cult, limba greacă s-a impus în învățământul românesc (ca de altfel în toată zona balcanică) între secolele XVII – XVIII. A fost aceasta, urmarea firească a dezvoltării învățământului „superior” sub oblăduirea curților princiare, ce întrețineau legături strânse cu ortodoxia bizantină, cu tradițiile culturale ale unei civilizații pe care Imperiul Otoman nu a îngropat-o niciodată definitiv. Și nu doar la noi, ci în întregul sud-est european, cunoașterea limbii grecești era, în mediile cultivate, obligatorie.

În Țările Române, poate mai mult decât oriunde, limba greacă a pătruns mai ales la Școlile domnești din Iași și București. Deși folosirea ei ca instrument al filozofiei și științei a dus la întârzierea dezvoltării limbii române, prin înlesnirea unui contact nemijlocit cu clasicismul antic și ortodoxia (al cărui vehicul era datorită decăderii slavonismului), limba greacă a făcut posibilă integrarea noastră culturală și asimilarea unor creații literare ce vor fi mai târziu punctul de pornire al unei literaturi originale.

Pe această cale, prin intermediul școlii și al instrucției individuale, pătrund în spațiul cultural românesc și epopeile homerice. Sâmburele lor narativ circula în folclorul românesc sub forma romanelor populare a căror vechime și origine sunt greu de apreciat (**Împărăția lui Priiam, împăratul Troadei cetății cei mari**, pare a fi avut însă cea mai largă răspândire).

Primele mărturii ale cunoașterii textelor homerice ni s-au transmis din veacul al XVII-lea. Biblioteca Academiei Române păstrează manuscrisele grecești 493 și 167 ce conțin fragmente homerice. Cel dintâi, de interes mai redus, provine de la Colegiul Sfântul Sava și nu conține decât scurte citate. Al doilea însă, provenind de la Seminarul Central, aduce dovada studierii **Iliadei** în școlile românești: este caietul unui elev care a copiat sârguincios cinci cânturi ale **Iliadei** (cele dintâi), adăugând o traducere interliniară în greaca modernă primului și celui de-al doilea cânt. Pe cât am putut-o urmări, transpunerea aceasta nu este una fluentă, ci „o traducere de laborator“, literală, o echivalare ce nu depășește nivelul semantic al unităților lexicale. Ea este deci o verigă în lanțul dovezilor cunoașterii textelor homerice și nu al traducerii lor. Din același șir, puține mărturii păstrate prin vreme mai amintesc numele unor personaje cărora epopeile homerice nu le-au fost străine. Despre Constantin Cantacuzino aflăm că, în 1667, studiind la universitatea din Padova, și însoțit fiind de profesorul său grec, cumpără, între multe cărți grecești și latinești, **Iliada** și **Odiseea** în ediții bilingve¹.

Și dacă în veacul al XVII-lea „vârfurile boierimii băștinașe vor manifesta o vădită înclinare pentru însușirea limbii și culturii grecești“, dorind să dea „propriei culturi românești un conținut mai larg și mai variat“², în cursul secolului al XVIII-lea, sub domniile fanariote, limba greacă va fi tot mai mult vorbită și principala lectură va deveni cartea grecească. Deși considerată vreme îndelungată, și fără temeii, perioadă de stagnare, ba chiar de regres cultural, stăpânirea fanariotă a însemnat pentru Țările Române contactul fertil cu renașterea culturală greacă purtătoare a valorilor elenismului și clasicismului antic, și mai ales dezvoltarea unui învățământ menit a crea atât o elită culturală, cât și o tradiție cărturărească solidă. Curtile princiare grecești, cu fastul și podoabele lor, au îmbinat ritualurile bizantine cu civilizația de milenii ale cărei purtătoare au fost, aducând în Țările Române un străniu amestec de cultură străveche în haine de purpură și ritmuri languoase.

Operele clasicilor greci sunt deja semnalate în bibliotecile mănăstirești și, alături de scrierile lui Eschil, Euripide, Aristotel, Teocrit, Demostene, în catalogul bibliotecii de la mănăstirea Barnovski din Iași (datat 1727), este menționat și Homer. Vor fi existat desigur și alte volume în bibliotecile mănăstirești și chiar în cele particulare, mărturisind deschiderea culturală simțită în veacul acesta. Mai mult, cultura și învățământul sunt luate în seamă de dregătorii cei mari și o **anafora** întărită de numele multor boieri români (Iordache Crețulescu, Grigore Greceanu, Iordache și Ștefan Dudescu, Constantin Brâncoveanu, Barbu Văcărescu), propune la 1746, și domnul Constantin Mavrocordat confirmă, ca fiii de boieri să nu poată ajunge la dregătorii fără să treacă prin școala elină³.

Întemeiată în jurul anului 1695, de către Constantin Brâncoveanu, în Academia de la Sfântul Sava (condusă de Sevastos Kyminitis, fost rector al Academiei din Constantinopol) se studiau retorica și logica, între lecturi figurând Homer, Pindar, Saffo, Isocrate, Demostene, Tucidide, Plutarh⁴. Numeroase caiete⁵, provenind de la Colegiul **Sfântul Sava** și conținând copii de secol XVIII cu traduceri interliniare în neogreacă ale Iliadei se păstrează la Biblioteca Academiei Române. Diferențele minore dintre copiile de secol XVII și cele din veacul următor ne fac să credem că în toată această perioadă au circulat aceleași ediții și că metodele de predare au variat foarte puțin. Nici unul dintre caiete nu conține textul integral al poemului homeric. Majoritatea transcriu șase cânturi pentru care doar parțial există echivalențe neogrecești. Interesant este că și aceste „traduceri“, ca și cele din secolul anterior, nu urmăresc redarea fluentă a textului homeric într-un alt idiom, ci doar echivalarea unor termeni necunoscuți probabil elevului respectiv. Aspectul manuscriselor este deci al unor note de curs mai degrabă, suprapuse unui text copiat, decât al unor încercări de traducere. Oricum, caietele școlarelor de la **Sfântul Sava** dovedesc limpede că, în cadrul cursului de literatură, un loc special îl ocupa **Iliada**.

O mărturie în plus aduce și ms. 215 din Biblioteca Parlamentului din Atena (descriș de Spyridon Lambros în **Neos Hellenomnemon** VI/1909⁶), menționând că, între 1765 – 1767, Manasis Eliades ține un curs de literatură al cărui obiect este **Iliada**. Informații răzlete ne mai parvin din acest veac. Aflăm astfel că la aceeași Academie domnească din București, în 1784 Teodor din Dristra, profesor de filozofie și literatură, predă două cânturi din poemul homeric⁷.

Cum vor fi arătat cursurile acestor dascăli și cât vor fi înțeles elevii lor din antichitatea grecească e astăzi mai greu de spus. Numeroasele file copiate cu grijă de vârful penitei nu conțin însă nici o dovadă a trecerii dincolo de sensul clar, denotativ, al fiecărei propoziții. Textul homeric nu încetează a fi buchia de căpătâi a complicatului labirint lingvistic elen.

În acest secol însă, **Iliada** nu și-a aflat nici un tălmăcitor de a cărui operă să mai știm astăzi ceva. Odiseea traducerii acestui poem homeric avea să înceapă abia în veacul al XIX-lea.

2. Homer în contextul cultural al secolului al XIX-lea. Veac de renaștere culturală, de acumulari profunde și creații originale de valoare certă, secolul al XIX-lea a rămas în istoria noastră ca o perioadă a renunțării treptate la servilismul cultural, a formării și mlădierii unei limbi literare capabile să exprime cu claritate, nuanțat și expresiv idei și sentimente atât în creații proprii, cât și în transpuneri literare dintr-un alt idiom.

Avântul cultural remarcabil la început de veac este însoțit de o tot mai largă impunere a limbii române. Se dorește o dezvoltare rapidă a învățământului în limba națională, fapt îngreunat însă de inexistența manualelor și a traducerilor românești. Astfel, deși criticată în 1813 de Gheorghe Asachi, inițiatorul principal al învățământului românesc⁸, școala grecească continuă să existe până în 1821 când

este desființată prin firman împărătesc, fiind socotită „instrument de instigare la răzvrătire”⁹. Predarea limbii și a literaturii grecești continuă să existe și în timpul Regulamentului organic, în clasele umanoare (al doilea ciclu al gimnaziilor) studiindu-se „începuturile și partea etimologică și sintaxis vulgar și analisis din auctorii greci”¹⁰, în rândul cărora Homer avea un loc privilegiat.

Așadar, dacă nu avem știință din veacul anterior decât de predarea **Iliadei** în lăcașurile de învățământ superior și de existența câtorva volume, secolul al XIX-lea, chiar de la începutul său, aduce mărturia prețuirii poemului homeric și cele dintâi încercări de transpunere literară.

În București, la Academia domnească, gramatica aridă a limbii grecești era împletită cu studii literaturii clasice, directorul Academiei, Constantin Vardalachos, fiind un mare admirator al culturii antice: „Faima Iliadei și Eneidei este veșnică” – afirma el în **Rhetoriche tehne**¹¹ apărută la Viena în 1815.

Menționat numai, sau citat cu admirație de D. Țichindeal în volumul de **Fabule**¹² sau de Govdela (Panaiotadi Dimitrie – profesor de matematică și filozofie la Academia ieșeană) în prefața unui manual de aritmetică¹³, Homer este venerat de B.P. Mumulean ca „vârf al poezilor” pentru care „în toate veacurile va fi mai mare lauda lui”¹⁴. Elogiul atinge culmi incantatorii în **Precuvântarea** volumului **Caracteruri** (al aceluiași B.P. Mumulean), poetul compunând o adevărată invocație (către biserică) în care neamului românesc i se dorește să fie frate și prieten al „Omizilor, Ovidiilor, Metestaziilor și Rasinilor”¹⁵.

De la tonul entuziast al acestor scrisori, secolul al XIX-lea avea să marcheze și primele încercări de a alcătui colecții românești ale autorilor clasici. Sporadice și izolate acestea sunt însă primul pas într-un lung șir al redării românești a textelor antice, și astăzi neisprăvit.

În 1821 ia ființă la Brașov și este reorganizată în 1827 la București sub conducerea lui Heliade Rădulescu, „Societatea Literară” în al cărei statut se prevede „încurajarea literaturii naționale și, pentru început, traducerea operelor reprezentative ale literaturii universale”. Punând, în 1836, pe primul plan al doilea punct al statutului său, organizația avea să-și schimbe numele (devenind **Societatea literară pentru tipărirea scriitorilor clasici**) și să publice pentru întâia oară, în 1837, primele șase cânturi ale **Iliadei** în traducerea lui Constantin Aristia. Debuta astfel o colecție, numită Biblioteca Universală, care sfârșea însă cu acest unic titlu. Spiritul romantic răzvrătit și fără de stavile exercita o influență copleșitoare și D. Bolintineanu afirma chiar că „Poezia clasică greacă fuse uitată și se adaptă poezia plângândă după malurile Senei”¹⁶.

Uitată pe deplin cultura greacă nu a fost, și în a doua jumătate a veacului, sub domnia lui Cuza, istoria reține o petiție adresată domnitorului, prin care Evanghelie Zappa dona, în 1860, trei mii de galbeni pentru alcătuirea unui dicționar și acordarea de premii pentru „cele mai bune traducțiuni din autori clasici”¹⁷. În același an el mărește suma la cinci mii de galbeni, neschimbându-i însă destinația. Deși o donație cu același scop făcea domnitorul însuși, în 1863, instituind premiul literar „Principele Alexandru Ioan”¹⁸ ce avea în vedere tălmăcirile din latină și elenă, traducerile homerice rămân sporadice, menținându-se la stadiul de simple exerciții.

Și așa cum destul de rar se întâmplă în istoria literară, teoria a premers traducerilor împlinite, chiar dacă cu atâta entuziasm Heliade Rădulescu scria în prefața celor șase cânturi traduse de Aristia în 1937: „Nu e vremea de critică copii, e vremea de scris și scriți cât veți putea și cum veți putea dar nu cu răutate. Faceți iar nu stricați, căci nația primește și binecuvântează pe cel ce face iar nu pe cel ce strică.”

Condițiile și normele se impun însă firesc pe măsura formării gustului literar și a deprinderii limbii române cu noi și felurite mlădieri. Astfel, dacă decretul Domnului Cuza nu menționa decât ca „obiectul celor dintâi premii” să fie transpuneri „într-o limbă curentă, naturală și ușoară de înțeles, fără însă a pierde energia cerută de demnitatea obiectului” – (criteriu reluat de **Regulamentul pentru traducerea și publicarea autorilor clasici în limba română** într-o formă asemănătoare), rapoartele alcătuite pentru probele prezentate la aceste concursuri, cumulate, pot alcătui un îndreptar dens al necesităților unei bune transpuneri literare.

3. Bazele teoretice ale traducerii din autori clasici. Ne vom abate o vreme de la cursul firesc al acestei lucrări schițând canoanele traducerii autorilor greco – latini, așa cum erau ele recomandate de academicienii veacului trecut, și pentru că acestea constituie un bun îndreptar al analizelor următoare, și mai ales pentru că sunt reperul publicului avizat al cărui orizont de așteptare trebuia satisfăcut de traducerea autorilor antici. Acestor motive, înscrise mai degrabă în zona teoriei receptării, li se adaugă și o circumstanță, oarecum specifică traducerilor românești din autori greci: ele sunt realizate (aproape toate) de autori a căror limbă maternă este limba greacă. Majoritatea celor care încearcă să ducă până la capăt traducerea textului homeric, stăpânesc perfect limba greacă, în vreme ce româna o cunosc fie ca limbă învățată în adolescență sau chiar mai târziu, fie ca a doua limbă maternă. Și faptul acesta se va reflecta în traduceri, în mod extrem, în două feluri: la Suliotis, de pildă, limba traducerii va fi greoaie, nefirească, mănuită de un condei „nededat la vorbă românească” (chiar dacă uneori lucrul acesta este pus pe seama latinismului exacerbat), în vreme ce Murnu, atent culegător de folclor și familiarizat cu toate graiurile și straturile lingvistice românești, folosește cu ușurință vocabule de tot felul, fără inhibiția vorbitorului nativ, obișnuit cu un anumit registru lexical.

În epocă însă, faptul acesta a trecut neobservat, și criteriile de apreciere a traducerilor au fost cu mult diferite. De la considerații de amănunt ce au în vedere neîmpliniri ale lucrărilor analizate, autorii rapoartelor, I.C. Maxim, I. Sbiera, I. Caragiani, G. Barițiu și în special Al. Odobescu, se ridică la aprecieri teoretice generale.

Stângăcia traducerilor și numărul mic al celor ce se încumetă să le facă sunt, cel mai adesea, indulgent puse pe seama limbii române neformate, „nascende”, de care folosindu-se, traducătorul nu-și poate da întreaga măsură. Într-o limbă împlinită, spune Al. Odobescu¹⁹, traducătorul este asemenea unui artist ce are la îndemână un instrument perfect: dacă îl stăpânește bine, poate scoate cu el ce sunete dorește. Dar o limbă ce nu și-a găsit încă rostul și individualitatea proprie, nu oferă

mântuitorului decât puține dintre însușirile unui bun instrument. De aceea menirea traducerilor pe care Societatea Academică le propune este de a îndrepta „într-o bună și solidă direcțiune” evoluția limbii românești, și apropierea de modelele antice este, pentru scopul acesta, mijlocul cel mai potrivit. Traducătorul trebuie să fie așadar, „atât de latin pe cât îi este iertat românește a fi fără a-și strica limba sa vorbitoare”. Acuratețe și rigoare se cere deci și în redarea stilului autorului tradus, nu numai a ideilor sale. Se recomandă, în același spirit, „să nu se primească toate întoarcerile de fraze străine”, în special să fie evitat calculul sintactic din limba franceză, cultivându-se „limba română prin cea latină”.

Traducătorul este sfătuit „să nu fugă de temerea că va sta prea aproape de model”, căci e nevoie de „o mai scrupuloasă exactitate”, și deci de stăpânirea în amănunt atât a limbii din care se traduce cât și a celei românești.

„Realele care înspăimântă” cel mai rău urechile ascultătorilor sunt considerate însă „exagerațiunile ademenitoare”, „prepozițiile accesorii și locuțiunile adverbiale, neologismele insolite și fără de necesitate reală (...) care produc ca un șir de nedumeriri în înțelesul frazelor.” Sunt respinse deopotrivă provincialismele, vulgaritățile, platitudinile, arhaismele și neologismele, pentru ca limba traducerilor să fie „curată și aleasă” și mai ales pentru că scriitorii cei buni sunt „luminatorii epocii lor” și ei trebuie să scrie pentru oamenii timpului lor. Și chiar stilistul Odobescu, ce îndrăgește într-atât arhaismul și fraza savantă, e de părere că „a scrie limba trecutului este un joc retrospectiv, o petrecere de anticariu, care chiar când e perfect executată, rămâne a mulțumi numai pe un foarte mic număr de amatori”, iar „a voi din contr-a se scrie în limba viitorului este o utopie fără de nici un temei”. Susținându-se doar în parte, în cazul operelor modeste și al traducerilor de popularizare, afirmațiilor lui Odobescu le scapă faptul că orice mare artist al cuvântului modelează limba epocii sale, tentându-i limitele mereu și impunând adesea, prin stilul său propriu, norma viitoare. Aproape subînțeleasă a devenit asertiunea conform căreia a scrie pe placul mulțimii nu înseamnă neapărat și a scrie bine.

În cazul traducerilor, depărtarea de limba curentă, normală, este și mai accentuată, dar altele sunt motivele acestui fapt. Mai mult decât un text original, o transpunere este **databilă**. Putem spune chiar, **voit datată**. Căutând să redea cât mai fidel nuanțele originalului, traducătorul actualizează toate registrele limbii, excluzând neologismele cu sunetul lor rebarbativ. Limba traducerilor este, cel mai adesea, cu un pas în urma epocii sale, puțin livrescă, ușor arhaică, nu foarte naturală, în timp ce o operă de valoare își păstrează actualitatea lingvistică vreme îndelungată. Această caracteristică reiese din chiar natura traducerii, care trebuie să găsească în limba țintă echivalentele unor realități și ale unor nuanțe lingvistice existente în limba din care se traduce. Căci știut este că, pentru limbi diferite, decupajul realității este diferit, iar traducerea nu se poate face decât prin pierderi inevitabile și compensații obligatorii. Și pentru a reduce pe cât posibil echivalentele semantice aproximative, traducătorul este nevoit să apeleze la întreg repertoriul limbii țintă, intersectând uneori registrele lexicale. Dacă în cazul traducerii textelor unor autori contemporani ce aparțin unei civilizații similare, vocabularul românesc în uz poate fi suficient, în

cazul scriitorilor antici și în special al lui Homer, el nu poate reda, decât parțial, bogăția de sens a originalului. Cine dorește un Homer accesibil, pe placul tuturor, uită că însăși limba textului grecesc nu-i decât o convenție literară, amalgam de particularități arhaice și regionale, departe de orice dialect grecesc viu în vreo epocă, pentru a cărei înțelegere, chiar cei de demult, se pregăteau îndelung. Firește, o limbă „curată și aleasă” trebuie să fie veștmântul înnoit al textelor vechi, dar ea nu se poate lipsi de nici unul dintre registrele lexicale. Cât timp **aurea mediocritas** este canon asumat, transpunerea nu trebuie analizată decât sub aspectul potențialului ei expresiv – semantic și formal.

4. Traduceri și traducători. După această scurtă privire teoretică, revenind în secolul al XIX-lea, să parcurgem succint încercările de a traduce **Iliada**. Săvârșiri efemere ce nu rezistă nici timpului lor, începuturi abandonate, uneori simple exerciții de școală, nedepășind limitele unui singur cânt (cu o unică excepție) – aceasta e tot ce ni s-a transmis din veacul trecut. „De-a fost vreodată un secol apt să ofere traducători ai lui Homer, a fost cu siguranță acela în care nu doar, inteligența și gustul erau antice, ci chiar și sufletul, și în care tradițiile vârstei de aur nu s-au deformat nicidecum trecând prin sufletele interpreților lor” – nota N. Hepp schițând drumul lui Homer în limba franceză²⁰. Traducătorii veacului trecut nu ne-au lăsat însă decât fragmente mărturisind dorință și strădanie, nu și împlinire deplină. Prăfuite astăzi și aproape uitate, multe dintre scrierile lor nu-și mai găsesc locul în biblioteci, dar toate laolaltă refac drumul spre excelenta traducere pe care George Murnu o reușea la începutul secolului nostru. Lipsite așadar, în cea mai mare parte, de o valoare estetică intrinsecă, în ele trebuie citit doar sensul unui proces și nu sunetul lor adesea caduc față de limbajul statornicit mai târziu. Traducerile acestui veac au farmecul lucrului neîncheiat ce cheamă pe altul s-o ia de la capăt, oferindu-i doar direcția de mișcare, tiparul invenției lexicale, uneori o nuanță potrivită sau o frazare expresivă.

Pentru ușurința demersului nostru comparativ, nu vom ține seama de ordinea cronologică a aparițiilor, ci de felul în care au fost scrise, în versuri sau proză, considerând că cele două convenții literare își au propriile norme, a căror suprapunere ar duce la o lipsă de claritate a analizei.

Alexandru Odobescu. La mijlocul secolului trecut, „vârât până-n gât în tomurile de clasiци – cum malițios notează G. Călinescu²¹ – tânărul erudit găsește că ar fi bine să traducă”. Și termină într-adevăr un prim cânt al **Iliadei**, ce avea să fie tipărit mult mai târziu, în 1930, în **Convorbiri Literare**. E o traducere de laborator a studentului de la Sorbona, pe care, chiar și în forma publicată, se simte pecetea timpului, a grabei și nerevizuirii, dar și limba frumoasă a lui Odobescu, nuanțarea și firescul ei, ce fac textul să pară gândit și scris direct în românește, într-o proză ritmată care imită ritmul cantitativ al vechiului text homeric. „Cântă, Zeită nenorocita mânie a lui Achil Peleadul, care mii de chinuri peste aței aduse și multe suflete viteze de eroi în iad trimise, iar pe ei înșiși îi făcu prada câinilor și a tuturor pasărilor, – astfel

se împlinea voința lui Joie de când mai întâi se desbinară dintr-o ceartă Atrid, șeful voinicilor și dumnezeiescul Achil“.

Nimic din ezitățile începătorului, al cărui condei cu greu surprinde ritmul interior al frazei grecești. Nici lipsa de expresivitate a limbii neformate de care se plâng mai toți traducătorii acestui veac, nici artificii retorice, nici gustul baroc pentru fraza arborescentă, lipsită de claritate și înțeles. Doar frecvența prezentă a unor situații nedecise: notarea între paranteze a sinonimelor sau a unor cuvinte inexistente în textul original, dar necesare pentru limpezimea traducerii românești. Îndeosebi pronumele, verbele copulative și conjuncțiile sau adverbele, pe care concizia limbii grecești le exclude, apar în textul traducerii marcate cu scrupulozitate, ca în exercițiul de școală al elevului bine pregătit. Și în aceeași notă, o remarcabilă fidelitate față de originalul grecesc, de la care abaterile puține ar fi fost probabil corectate de Odobescu însuși la o lectură atentă în vederea publicării traducerii.

Câteva exemple:

vs. 34 **Be d'acheon para thina polifliosboio thalasses** este tradus „se duse tăcând spre țărmul mării mult zgomotoase“;

vs. 47 **...ho d'eie nucti eocos** (referindu-se la Apollon) e interpretat greșit „și se duceau ca noaptea“ (referindu-se la săgețile zeului);

vs. 73 **ho sfin eüfroneon agoresato cai meteciipen** (gândindu-se la binele lor...), nu e înțeles de Odobescu care traduce: „acela cu multă minte vorbi și spuse“;

vs. 371 epitetul grecesc al aheilor **halocohitones** e tradus cu o metaforă ce nu redă sensul originalului: „cu cămăși de oțel“.

Topica frazei trădează uneori tinerețea autorului, tributar textului grec sau prea iubitor de inversiuni: „*Chryseida cu frumoși obraji*“, „*repezele corăbii*“, „*numărate răsplătiri*“, „*rea ursită*“, „*neagra corăbie*“, „*sfântă ecatombă*“, „*iubită sa fiică*“, „*iubitul său tată*“, „*frumoase cnemide*“, „*aspru cuvânt*“ etc. Compensând aceste neîmpliniri, traducerea vădește stăpânirea, în toate straturile și registrele ei, a limbii române. Un regionalism sau un cuvânt arhaic surprind adesea nuanța homerică, dând totodată textului românesc expresivitate și reușind să păstreze acea notă caracteristică de familiaritate caldă, dar nu în registrul colocvial, ci în cea mai frumoasă limbă literară: „*Să nu te (mai) aflu, bătrâne, pe lângă corăbiile (noastre) scobite nici proprindu-te acum, nici viind mai târziu de isnoavă, ca nu doară, să nu te mai ajute toiagul și cununa zeului; iar pe dânsa nu o dau înapoi, înainte ca bătrânețea s-o fi năpădit în casa mea din Argia, departe de țara (ei)...*“

Analizând selecția lexicală pentru traducerea epitelor homerice atât de greu de redat într-un alt idiom, soluțiile lui Alexandru Odobescu, cele mai multe dintre ele, ne apar astăzi concise, sugestive și firești, unele, folosite și de G. Murnu, fiind pe deplin statornicite în traducerea textului homeric: „*corăbiile scobite*“, „*marea mult zgomotoasă*“, „*Latona cu plete frumoase*“, „*fecioara cu ochi scânteieton*“, „*Apolon, ce săgetează departe*“, „*Agamemnon, craiul vitejilor*“, „*fulgerătorul Olimpian*“ etc. Sunt însă și expresii ezitante, ce n-au durat în vreme și par astăzi caduce și prăfuite: „*mâind sulul de tesut și purtând grijă de patul meu*“, „*Era cu brate albe îi băgase*“

acestea în minti“, „dardele zeului“, Ahile „cu tari picioare“, sau altele, care, pentru fidelitatea traducerii, renunță la spiritul limbii române, fiind adesea cacofonice: „cătând la pontos cu fata de vin“, „groaznic clâncăit“, „el o aruncă între ei înșii și în veci ardeau...“, „era mai multă (treabă) în lovirile războinice făcute de mâinile mele“ etc.

În ansamblu însă, și raportată la „traducțiile vremii“, tălmăcirea lui Alexandru Odobescu ne apare astăzi surprinzător de reușită. Fără adevăratul geniu lingvistic, de care mai târziu avea să dea dovadă George Murnu, în traducerea aceasta sunt de găsit pasaje de o frumusețe reală alături de altele ușor vetuste, izbânzi și neîmpliniri datorate, în cea mai mare parte – suntem convingși – caracterului de exercițiu pe care îl are această tălmăcire, și nu de operă întregită.

Ion Caragiani. În 1870, la **Junimea**, un profesor de limba și literatura elină la „Universitatea și Liceul din Iași“ citea traducerea cântului al VI-lea din **Iliada** lui Homer și la puțină vreme, membrii societății socoteau „a face un serviciu lectorilor (...) comunicându-le ca probă de traducerea d-lui Caragiani, vestita rapsodie a șasea“. Apărea așadar, în nr. 4, anul al IV-lea al **Convorbirilor Literare**, alături de **Venere și madonă** și de **Programul pentru înființarea unui teatru românesc în Transilvania**, o nouă versiune a unui fragment homeric, pas mic în programul romantic de „deșteptare a nației“ și de recunoaștere a „valorilor autentice“.

Traducerea lui Caragiani nu satisface decât cel dintâi „comandament“, fiind din punct de vedere estetic, lipsită de importanță într-o istorie literară. Cum ne-am propus însă parcurgerea tuturor versiunilor **Iliadei** pe care le-am mai putut afla uitate de trecerea timpului în biblioteci, nu am putut omite, măcar pentru valoarea ei documentară, această transpunere românească.

Traducerea păcătuiește mai întâi prin faptul că urmărește construcțiile grecești sacrificând naturalitatea și fluența limbii române. Toate propozițiile participiale sunt rediate prin gerunzii greoaie și inexpressive; aoristele grecești prin verbe la perfect simplu, cu o sonoritate astăzi cel puțin regională; figurile etimologice, îndrăgite de antici, prin repetiții obositoare. Particulele, traduse mereu, îngreunează fraza românească și devin simple apendice lipsite de sens. Sintaxa este greoaie, fără să fie și complicată, propozițiile juxtapuse dând impresia unei limbi rudimentar stăpânite. Și în registrul lexical, aceeași simplitate criticabilă și aceeași constantă în alegerea cuvântului „la modă“, dar tocit și lipsit de expresivitate.

Lunga înșiruire a acestor defecte poate fi ilustrată însă prin citarea aproape întâmplătoare a unui paragraf: „*Iată când în sfârșit la frumoasa casă a lui Priam, cu săli de pietre cioplite, și erau într-însa cincizeci de săli zidite cu pietre netezite, și aproape una de alta și acolo se culcau copiii lui Priam lângă soțiile lor legiuite, iar înlăuntru din cealaltă parte în față erau pentru fiicele lui douăsprezece nalte camere de piatră cioplită, zidite aproape una de alta, și acolo se culcau ginerii lui Priam lângă castele lor soții – atunci îi veni înainte blânda sa mumă, care se gătea*

să meargă la Laodîca, cea mai frumoasă la chip din toate fiicele ei, îi strânse mâna, și numindu-le pe nume îi zise:...

Dacă stilul este atât de greoi încât textul devine pentru cititorul de azi aproape de neparcurs, în schimb soluțiile lexicale pentru epitele homerice stărnesc zâmbetul, ca în fața unei comedii caragialiene: „departe – umbritoarei mele lănci”, „omorătorul de oameni Lycurg”, „răii la nume fii ai achailor”, „Atena aducătoare de pradă”, „bărbat inimic” etc.

Poate prea exigenți cu această „producție literară”, să spunem în final că între atâtea neajunsuri, câteva pasaje „răsplătesc” totuși atenția cititorului curios: „Aceasta dar, îi veni apoi înaintea și împreună cu dânsa venea femeia, care ținea în brate pe copilul cu mintea moale, cu totul mititel, pe iubitul fiu al lui Hector, care semăna cu o frumoasă stea”.

Christodul I. Suliotis. Textul Cântului I al **Iliadei**, ce apărea în volum separat, în 1876, fiind semnat cu atâta importanță **Christodul I. Suliotis, Doctor în filosofie și litere, Licențiat în drept**, poate fi încadrat între „traducerile destinate școlii” și pentru acest motiv, absolvit în parte de greșelile sale. Autorul însuși afirmă prudent: „Știu foarte bine că această întreprindere este destul de grea pentru mine [și] ar cere laborarea unei pene mult încercate pe câmpul literaturii românești. Sum convins iarăși că nu voi produce o lucrare perfectă; dară lectorul binevoitor și pacient sum sigur că va considera greutățile ce incumbă unui traductore, care voiește a reda fidel originalul și a se feri ca să nu sacrifice acestei tendințe puritatea și naturaleța limbii în care traduce”.

Meritul lucrării este de a prezenta pentru prima, și până acum ultima oară, traducerea unui cânt al **Iliadei**, însoțită de comentarii gramaticale amănunțite și mai ales de versiunea grecească originală. Este așadar un bun manual al limbii homerice, dar care nu oferă elevului decât o traducere învechită, într-o limbă latino – italizantă lipsită de frumusețe și expresivitate. Patetică până la ridicol, traducerea este înțesată de vocative, de ol-uri și vaiete, de zei „irritați în inimă” și „zguduți în sine”. „Mânia funestă” a lui Ahile „precipită în iad suflete viguroase”, războinicii sunt „resbelatori”, Chriseis „participă la patul” lui Agamemnon care o preferă tinerei sale soții pentru că „nu-i inferioară nici în corp, nici în talie, nici în minte, nici în lucruri”. Și câtă vreme Atena „îi predică” lui Ahile care nu vrea să lase „gladiul” din mână, cititorul modern „plin de indignațiune”, lasă cartea deoparte, aplecându-și privirea chiar și peste alte versiuni ale aceluiași veac.

„Pe poeți să-i traducă numai poeții” – afirma imperativ G. Barițiu în secolul trecut. Și să-i traducă „cu duh de artist”, căci „niște traduceri făcute la înțeles dar aspru sunătoare sunt nesuferite”. Urmându-i poate îndemnul, au încercat să-l transpună în românește pe Homer, în veacul al XIX-lea, poeți mai buni sau mai răi, iar reușita a fost mereu pe potriva talentului și străduinței lor. Cu excepția versiunilor lui Constantin Aristia, care conțin, prima, șase cânturi și următoarea unul singur,

restul traducerilor ritmate sunt însă fragmentare și în mare parte neizbutite. Simplelor exerciții, cum sunt versurile lui Eminescu, li se adaugă traduceri făcute după versiuni nemțești de către Zaharia Carcalechi și încercarea lui Petru Dulfu, modestă, dar plină de farmec prin stihurile ei ritmate, în metru iambic, cu cezură după primele trei picioare ale versului (alexandrinul deprins de cititorul român din poeziile lui Grigore Alexandrescu). Au mai tradus în acest veac din poemul homeric, încercându-și condeiul poetic, Gh. Săulescu, profesor ieșean, primul în șirul cronologic al traducătorilor **Iliadei**, și Nicolae Iorga, ultimul în secolul trecut și înaintea apariției versiunii lui G. Murnu.

Gheorghe Săulescu. Adăugându-l volumului său de **Fabule** apărut în 1835, profesorul din Iași numește fragmentul homeric tradus, **O probă de traducția lui Omer în versuri românești exametre**. În manuscrisul ce se păstrează la Biblioteca Academiei, el este însă inserat unui tratat de prozodie²², pentru a ilustra hexametru dactilic. Perfecțiunii formale a ritmului, traducătorul îi sacrifică claritatea frazei și naturalitatea limbii, rezultatul fiind un text greoi, cu o topică forțată, cu multe cuvinte de „umplutură” sau cu accente deplasate și forme chinuite în care arareori se simte condeiul unui versificator talentat. Cuvinte astăzi desuete, figuri retorice comune împânzesc textul cu un aer prăfuit de vechi cenaclu literar:

„(...) *Voia lui Joi se-mplinea în acea stârpitoare urgie.
Când o fatală certare făcu dezbinare și ură
Între divinul Achil și Agamemnon al regilor rigă.
Care din zei atâtă pe-al discordiei foc între dânșii?
Fiul lui Joi și-al Latonei, să vindece vrând afruntarea
Care-o făcu Agamemnon lui Chrise, ce este-al lui preot.
Plin de urgie Apolon zvârli peste armia greacă
Smerdă și moarte cumplită, de care periră popoare.
Chrise, venind la al grecilor stol, să răscumpere fiica
Sa pre-iubită, purtând și redemte de mult prețioase,
Steme și schiptru de aur ținea apolinice-n mână. (...)”*

Constantin Aristia. Chiar dacă pentru biografia traducerii românești a Iliadei, istoria vieții traducătorilor nu are mare importanță, ne vom opri pentru puțină vreme asupra lui Constantin Aristia. „Patriot, revoluționar, poet, artist – cetățean, pedagog, grafician, traducător, autor dramatic” (cum îl caracterizează Ana Maria Popescu și Alexandru Machedon în volumul biografic ce-i este închinat²³), Aristia a fost o figură remarcabilă îndeosebi în prima jumătate a secolului trecut. Născut odată cu veacul (în 1800), a fost între primii traducători ai lui Homer în românește, cel dintâi profesor de declamație și primul actor cu studii în străinătate (la Paris). Peregrin permanent fără voie, a fost rănit în 1821 pe câmpul de luptă la Drăgășani și dus pentru tratament în Austria. Pleacă apoi la Roma și la Corfu unde a urmat cursurile Academiei Ioniene. Revenind în țară în 1829, îl găsim între conducătorii revoluției de la 1848 și exilat fiind, cutreieră Parisul, Constantinopole și Atena,

unde i s-a oferit, dar nu a acceptat, cetățenia greacă. Întorcându-se din nou în România, în 1851, a fost decorat (în 1876) cu medalia **Bene Merenti** cl. I, împreună cu G. Alexandrescu, G. Ioanide, dr. Davila.

Cultural, năzuințele lui C. Aristia sunt remarcabile, și multe dintre împlinirile sale pe potrivă. În 1833 este, alături de I. Heliade Rădulescu și I. Câmpineanu, între fondatorii **Societății Filarmonice**, al cărei scop era „să acționeze pentru cultura limbii românești și înaintarea literaturii, întinderea muzicii vocale și instrumentale în Printipat și spre aceasta formarea unui Teatru Național”. **Societatea Filarmonică** își încetează însă activitatea în 1837 și Constantin Aristia devine membru al **Frăției** condusă de Nicolae Bălcescu. Dar chiar și mai târziu el continuă munca sa de pionierat, traducând **O prescurtare de gramatică franțuzească** după D.D. Noel și Șapsal, alcătuiind un **Abecedar franțozesc** „juxtalinier, foarte agreabil, cu dialoguri”²⁴ și încheindu-și scrisul didactic cu **Săteanul creștin** sau partea morală din foia satului, dedicată Elisabetei Stirbei.

Între multele traduceri pe care le face, din greacă, franceză și italiană, **Iliada** este, cum nota G. Călinescu, „capodopera sa de extravaganță (...), corespondent caricatural al traducerilor lui J.H. Voss și N. Gnedici”.

O primă variantă a traducerii este terminată și publicată de Aristia în 1837, sub patronajul **Societății literare pentru tipărirea scriitorilor clasici**, condusă de I. Heliade Rădulescu și este întâmpinată cu entuziasm chiar și de domnitorul A.D. Ghica care scrie: „Am văzut silintele și talentul dumitale în această frumoasă și exactă traducție, care adăugându-se pe lângă celelalte strădanii ce ai pus și în alte îndeletniciri, îți câștigă, Domnule, un drep de recunoștință din partea Domniei mele și a Tuturor românilor”. Însă pe cât de bine știa românește Constantin Aristia (care până în 1828 nu știa să scrie românește), tot pe atât și domnitorul Ghica. De înțeles este și prezentarea pe care Heliade Rădulescu o face lucrării, stăpânit fiind de dorința aprigă de a înzestra literatura română cu traducerile capodoperelor antice: „Ca să cunoască cineva, ca să simtă pe acest mare poet (pe Homer n.n.), trebuie să-l citească în original și câți s-au încercat să-l traducă n-au izbutit mai mult către cititorii lor, decât să le arate o copie mai mult sau mai puțin nemerită. (...) Copia ce o dă Aristia e cea mai nemerită” pentru că s-a uitat la Homer „nu ca la o icoană pe care o va copia ci ca la însăși natura”.²⁵

La această primă variantă, nu lipsită cu totul de calități literare, Heliade a admirat îndeosebi „zicerile imitative și omerice”, „epitetele ce traducatorul nostru a știut cu atâta artă și gust a le crea”, încercând capacitatea de compunere a limbii române. Dacă limba noastră e „primitoare de sintes”, Heliade însuși nu știe „până la ce treaptă”. Căci „aceasta o va arăta vremea și limba însuși”. Născociri ca: *de nalt-tunătorul, de nori-întărâtorul, lung-izbitorul, argint-arcăt, brațulbă, glaucopa, arginpeda, plutipoda navă, răscânca clâncăirea* sunt lăudate de critic, deși mult criticate de alții. Surprinzător însă, un singur cuvânt dintre toate acestea a făcut carieră, fiind folosit și de Murnu în traducerea sa: **brațulbă** – epitetul zeiței Hera.

În versuri albe mai degrabă, chiar dacă pe alocuri se simte un ritm iambic schiopătat, primele șase cânturi ale **Iliadei**, câte a tradus Aristia în 1837, nu reușesc

să redea frumusețea verbului homeric. Limba neformată și lipsa oricărei tradiții sunt, pentru autor, piatră grea de încercare: „Cu multă șfială m-am hotărât a traduce pe Homer“, căci „e câmp nemărginit prin cale rătăcită“. Considerată mai târziu, chiar de către Aristia, simplă și necărturărească, această variantă avea totuși atul unei limbi, dacă nu expresive, cel puțin comune, mult întrebuințate în versurile de duzină ale vremii:

*„Mânia cântă-mi, zee, a lui Pilid Ahil;
Mânia mult fatală, ce-mpovăra p-ahei
Cu mii de chinuri și suflete viteze
D-eroi în iad mulțime de timpuriu trimise.“*

În 1866, Constantin Aristia publica însă, pe proprie cheltuială, o nouă versiune pentru cel dintâi cânt al **Iliadei**, de data aceasta în hexametri și într-o limbă „de toată ciudățenia“. Un fel de jargon italicizant sau latinizant, cu totul influențat de tendințele lingvistice ale lui Heliade Rădulescu, o „păsărească“ lipsită de înțeles, parodie fără voie, piesă demnă de un muzeu al caricaturilor literare. Pentru inventivitatea incoerentă, pentru ridicolul involuntar, versurile lui Aristia sunt ilustrarea deplină a limbii groțești pe care o dorea s-o impună reforma lui Heliade Rădulescu:

*„Cântă, o divă, menia lui Peleide Achille,
Ură funestă, sorginte l'Achaei de dureri infinite;
Multe d'heroi generoase și sufflete 'n iad prodemisse,
Pradă făcu și cadavrii aquellor la câini și la passeri
(Ast-fel și voia lui Joie deja se'mlinia) dela prima
Oră, de când ei certându-se ambii se desbinaro,
Și suveranul bărbaților Atrid și divul Achille.
Quare din dei dar, prin ceartă-'i împinse pe denșii la luptă? –
Fiiul lui Joie ș'al divei Latone; urând el pe rege,
Morbu excito mortifer în exercit; peire la populi;
Quoci Agamemnon Atrid insultasse pe preotul Chryse.“*

Punând pe seama vremii ce i se datorează și dând influenței lui Heliade ce este al său, neuitând însă talentul minor al lui Aristia și capacitatea sa enormă de invenție lingvistică aberantă, urmașii aproape l-au uitat în rafturi prăfuite, confundându-l doar cu o etichetă stridentă pe care-o poartă prin veac: **Constantin Aristia – întâiul traducător al Iliadei în românește.**

Zaharia Carcalechi. Iubitor de comparații homerice, Zaharia Carcalechi traduce și publică, în 1855²⁶, două fragmente de mică întindere din cântul al II-lea și, respectiv, cântul al IV-lea al **Iliadei**. Fiind transpuneri nu din limba greacă, ci din germană, după Foss și după Börger cum notează autorul însuși, textele sunt aproape lipsite de importanță în istoria traducerii **Iliadei**. Fără de rimă și ritm versurile își merită cu greu acest nume și stângăcia lor nu mai poate fi așezată sub pretextul rigorilor metrice:

„Întocmai precum o flacăra lacomă mistuiește cele mai înalte vârfuri
Ale unei nemărginite păduri de pe munte, și în o întinsă îndepărtare lustrul
strălucește:

Așa strălucește și acum de pe arama cea lucioasă al armatei
Lustrul ce luminează aerul, și strălucește în sus până la ceriu.“

sau:

„Precum, când toamna două râuri umflate, de pe munte răpezindu-se
Își revarsă șerpuiind a lor apă într-o comună vale,
Amândouă izvorând dintr-o fântână a unui abis bortit și precipitos
Face să se audă de departe a lor zgomot de păstoriul cel din munte.
Astfelu se rădicase strigările de turbăciune și prigonire acelor ce se amestecase.“

Mihail Eminescu. Pe filele răzlețite ale caietelor eminesciene, între exercițiile, multe, pentru învățarea limbii grecești, rătăcite și neapreciate nicum de poet, se află și optsprezece versuri traduse din primul cânt al **Iliadei**.

Proiectele lui Eminescu au fost, cum știm, impresionante și mai totdeauna neîntregite. Manuscrisul 2266 (BAR) e și acum mărturie a dorințelor sale filologice: „în două luni înveți orice limbă” notează poetul și pentru a se deprinde cu cea grecească își propune să traducă **Iliada**: „din traducerea metrică germană, din care traduc mai ușor, și apoi să compar șir cu șir cu textul grec. În șase luni să fie gata cântul I”.²⁷ Că Eminescu nu va fi învățat grecește și nu va fi trecut de primele versuri ale **Iliadei**, e aproape sigur. Truda lui însă, anevoioasă și repetată, ca a unui școlar modest (nu mai puțin de zece variante de traducere s-au păstrat pentru primul vers), avea să-l deprindă cu ritmurile antice pe care le va folosi drept model. Dar ca simplu și izolat exercițiu, traducerea eminesciană nu are mare valoare literară. Metric nu totdeauna corectă, greoaie și nefirească, în ea arareori câte un vers izbutit îți amintește de pana iscusită ce își încearcă doar puterea:

„Cântă-ne, zână, a lui Ahil Peleidul mânie
Carea cumplită făcu Aheilor jale nespusă.
Suflete mij viteze de fii de eroi în Ais
Au trimis, pe ei înșii de pradă la câni lăsându-i
Și la pașeri. Astfel se 'mpini a lui Zeus voință
Din acea zi când cearta făcu desbinare amară
Între mult divinul Ahil și fiul lui Atreu
Agamemnon, al neamului tot și al regilor rege.
Care din zei atâtă al destinului foc între dânsii?
Fiul Latonei și al lui Zeus. Mânios pe rege
El a trimis pierzătoare boli și moarte pe neamuri
Pentru că Atreidul muștrase pe preotul Chrise
Când aceasta veni la achaie mândre corăbii,
Ca să-și răscumpere fiica – aducând prețioasele danii
Și cu laurul nemuritorului Phoibos Apolon

*Și pre ahei dar mai [cu] seamă pe cei doi
Frați Atreizi ce erau căpetenii a limbilor toate."*

Germene al unor întreprinderi poetice originale, Homer va fi fost pentru Eminescu doar năzuință și, poate, model: „Homerismul consistă în atribute. A homeriza va să zică a atribui unui substantiv un atribut care să-l izoleze de toate celelalte în toata frumusețea lui.

*„luna răsăritoare din valuri
luna stăpânitoare de ape
zorii prevestitori de ziua
amurgul prevestitor de noapte
corăbii străbătătoare de ape
corăbii lunecătoare pe ape
corabii împingătoare de valuri
lucafar răsăritor din noapte
soare măsurător de vremuri"²⁸*

Petru Dulfu. Romantic întârziat, dar poet fără sclipire, P. Dulfu își dedică, bruma de talent în ale versificației transpunerilor din grecește și traduce cu mult patetism din clasicii greci opere încheiate (**Ifigenia în Aulida**, **Ifigenia în Taurida**) sau numai fragmente. Pe Homer însă, Dulfu nu-l traduce, ci mai degrabă îl adaptează transformând scena duioasă a despărțirii lui Hector de soția și copilul său (cântul al VI-lea), într-o jelanie a Andromachăi devenită reversul literar al mumei lui Ștefan cel Mare. Nefiind decât o adaptare, traducerea lui P. Dulfu nu poate fi analizată prin raportarea sa la textul original, ci, mai curând, ea și-ar găsi locul, prin limbă și stil, între versurile lui Grigore Alexandrescu sau Dimitrie Bolintineanu. Doar o cadentă retorică plină de farmec anacronic, o largă gesticulație și o vorbărie obosită mai rămân astăzi din versurile „avântate“ de odinioară:

*„Bărbate! dorul luptei, ce arde 'n sânul tău
Acuși va să-ți finească viața, mă tem eu...
N-ai milă de copilul acest nevinovat?
N-ai milă nici de mine, ce plâng neîncetat?
Ce astăzi-măine fi-voi văduva sărmana,
Când tu vei muri 'n luptă de-o sabie dușmană?
Și atunci... decât de tine lipsit traiul să-mi fie:
Mai bine înghiți-m-ar acest pământ de vie!
Căci vai, dup'a t'a moarte: afară de durere
Eu nu voi avea 'n viață nicidecum vreo mângâiere.
Pe nime n-am, nici tată, nici mamă pe sub soare;
Tu singur mi-ești tată și mamă iubitoare;
Rudenția și frate; fidel iubit, bărbat.
Ai milă deci de pruncul acest nevinovat:
Orfan din el nu face și văduvă din mine;
Rămâi, te rog, nu merge, de ai animă' tine!"*

(**Adioul lui Hector de la muierea sa Andromacha**)²⁹

Nicolae Iorga. Prolific și impresionant prin diversitatea domeniilor ce-i sunt familiare, Nicolae Iorga nu putea rămâne neinteresat de scrierile homerice. Și cum, după propria-i afirmație, redacta și traducea din grecește și latinește cu aceeași ușurință ca dintr-o limbă modernă, la nici douăzeci de ani, a început să traducă **Iliada** în hexametru dactilic (cu multe ezitări metrice). Entuziasmul nealimentat de recunoașterea celor din jur, i-a pierit curând și paginile „traducției” tinerești rămăse uitate prin vrafuri. Mult mai târziu, în 1935, invitat să vorbească la o conferință publică despre Homer, Iorga își aminti de încercările de demult și recită auditoriului versurile traduse, ca o introducere în atmosfera homerică și un preambul al cuvântării ce avea să urmeze. Ni s-au păstrat aceste versuri tipărite în revista **Cuget clar**, nr. VIII, din 1935, laolaltă cu discursul lui Iorga.

*„Tu pororaoce de rele, în veci nu mi-ai spus ca s-mi placă
Inima-ți vrea totdeauna tot rău să prezică;
Vorbă mai bună n-ai spus niciodată și nici împlinit-ai
Si-acum între greci profetind, tu le spui
Că de-aceea le dă zeul cel bun de săgeată durerea
Pentru că n-am vrut să primesc pentru fata
Hrisei multele daruri, căci am poftit să mi-o tin
Șoalo la mine acasă, căci o iubesc mai mult ca aceea
Ce-mi e nevastă, că nu-i mai prejos
La trup și la fire, la suflet, la faptele sale
Dar și așa sunt gata s-o dau înapoi de-i mai bine.
Dar eu voiesc ca oștirea să fie mai iute scăpată de boale.
Însă gătiți pentru mine un alt dar, căci nu vreau
Singur din greci să rămân despoiat: nu se cade.
Doar ati văzut toți că se duce daru-mi aiurea.”*

Încheiată și revizuită, transpunerea ar fi fost, poate, reușită. Iorga nu are însă imaginație bogată și, traducerea sa, altfel corectă, se oprește după mai puțin de o sută de versuri. O frazare plăcută și o limbă fluentă sunt atuurile acestei versiuni lipsite de artificii retorice și fără pecetea originalității stilistice. Nimic de remarcabil, totul curge fără nici o meandru, monoton și neinteresant, cu o zicere egală, fără de patos, până la urmă lipsită de farmec și chiar plictisitoare.

Cu acest lung „catalog homeric” am trecut în revistă toate traduceri **Iliadei** ce ni s-au păstrat din veacul trecut, publicate într-o formă oarecare. E, firește, lesne să spunem că sunt puține, neinteresante, învechite, fără valoare. E, firește, lesne să le dăm deoparte, primind în schimb, cu brațele deschise, tălmăcirile de mai apoi. Și e la fel de ușor să punem toate neîntregirile lor pe seama veacului și-a limbii, uitând că aceeași limbă și același veac au fost și pentru marii noștri clasici ambianță și instrument.

Dar orice literatură originală la început, cu un orgoliu romantic, își dorește creații proprii, privind cu oarecare dispreț tălmăcirile unor scrieri stăine. De aceea, poate, puțini dintre cei mari s-au ocupat în secolul trecut și de traduceri. Și câți le-au început, nu au găsit și dorința sau puterea de a le duce până la capăt. Abia târziu, când istoria literaturii române înregistrase deja numeroase curente și scriitori numeroși, **Iliada** avea să-și găsească traducătorul, îndrăznim să spunem, ideal.

Note

1. Dima – Drăgan, C, **Biblioteci umaniste românești**, p. 76.
2. Ionașcu, I., **Academia domnească de la Sfântul Sava din București**, p. 39.
3. „De vreme ce în pământul nostru vedem că de la o seamă de vreme toți feciorii de boieri s-au răcit de către învățătură, la care mai înainte toată boierimea avea multă plecare spre a-și da pe fiii lor ca să învețe și să se procopsească la carte elinească, iar acum nu ne putem pricepe din ce pricină s-au lenevit atâta părinții cât și feciorii lor a urma aecstei bunătate de folos și de podoaba neamului boieresc, încât au rămas mai proști la învățătură decât alte trepte mai de jos; ce dar am socotit cu toții de obște ca să înnoim și să aducem iar la starea cea mai înainte pe feciorii de boieri pentru ca să nu rămână de tot în prăpastia învățături și să fie mai jos decât alte neamuri dupe împrejurul țării noastre; de vreme ce învățatura este podoaba și însuflețea cea mai de cinste la feciorii de boieri, ca oricare fecior de boier, au din cei cu părinți, au acei fără părinți, de nu se vor sili să meargă la învățătură și să învețe carte elinească cu tot temeiul ei pe deplin, să nu fie vrednic a se înalta la stepena boieriei, nici a se primi în orânduiala curței, că și M.S.P. Înălțatul nostru Domn Io Constantin Nicolae Voevod pentru învățatura și cinstea feciorilor de boieri au așezat și au întemeiat atâtea școli de limbă elinească, ca să nu mai poată găsi niciunul pricină, că nu are unde învăța. Ci dar, scire tutulor de obște să fie, căci care din boieri nu se va sili să dea pe fiul său la învățătură, sau din feciorii din boieri, cari vor fi fără părinți, nu se vor sili spre învățatura elinească, a învăța pe deplin cu tot temeiul, acela va fi lipsit de orânduiala curții și nu se va primi nici odinoară la treaptă de cinste. Iar cari vor fi sârguitori și vor sili la învățătură, acela să aibă a se cinsti cu diregătorie dupe învrednicia învățături. Care hotărâre fiind aleasă și socotită de toată obștea boieriei, dintr-a noastră bună-voință, ne rugăm M.S. Prea Înălțatul nostru Domn ca să o întărească M.S. cu pecetia și iscălitura M. Sale, ca să fie nestrămutată. Mai în 9 zile, leat 7254”, V.A. Urechia, **Istora școalelor**, p. 14.
4. Programul școlii ne este transmis de o **gramată** din 1707 a patriarhului Ierusalimului care tutela activitatea Academiei bucureștene.
5. Ms. gr. nr. 24, 167, 228, 242, 274, 316, 406, 424, 427, 451, 807, 882 BAR.
6. Ariadna Camariano, **Les Académies Princiere...**, p. 160.
7. Ariadna Camariano, **Academiile domnești...**, p. 123.
8. „În colegiul domnesc se preda numai limba elină cu explicarea lui Omer și Xenofon (...). Asta era cultura învățăturilor publice din Moldova la 1813 când m-am înturnat de la Roma.“ V.A. Urechia, **Din domnia lui Scarlat Calimach**, p. 234.
9. M. Guboglu, **Catalogul documentelor turcești**, vol. I, București 1960 – citat de Ariadna Camariano, **Academiile domnești**, p. 94.
10. N. Lascu, op. cit., p. 14.
11. Ariadna Camariano, **Les Académies Princiere**, p. 154.
12. „Toate noroadele pre trupul acesta pământesc au ținut, și până în zioa de astăzi în mare pretuire bunele moralicești învățături prin Fabule, le țin (...). Platon, în Republica sa, fabulele lui Esop, scrisorile lui Omir le-au asemănat...” – Înainte cuvântare, Tichideal, D., **Fabule**, Buda, 1814.
13. „Hostis tes de ameinona menin enispe/E neos, ee palaios emoi de chen asmenon eie” D. Panaiotadi, **Elemente de aritmetică**, Iași, 1818.
14. „Aceasta subțire materie și organ al duhului (poezia n.n.) au luat începutul de la versul Omir, carele au scris războiul Troadei. Aceasta au fost întâiul poet și de la

acest ș-au luat începutul poezia, a cărei iscusință de condei este pildă întru toate Academiiile Evropeilor. Alt care ar fi născocit această faptă mai nainte de dânsul nu avea cunoscut, ci aceasta au fost începutul, și asemenea lui nu iaste, măcar de i-au și urmat mulți, dar nu au putut ajunge la ace mărire de condei și cei mai în urmă de dânsul poeți eliniști, cum Aristofan, Evripid, Esiod au scris minunate poezii teatrale, tragedii, drame și comedii. Apoi ace așternere de condei și naltă fandosie nimeni nu au mai avut-o. Nu puțin au fost și fandosia lui Virghilie, și a lui Ovid, vestitii poeți ai romanilor, dar tot cel dintâi Omir este vârf poetilor și în toate veacurile va fi mai mare lauda lui." Înainte cuvântare, P. Mumuleanu, **Rost de poezii**, Bucuresti, 1820.

15. „Arată-ne noao Eliconul și Olimbul, ca împreună cu muzele sa înstrunăm lira lui Apolon și cântând c-o armonioază și dulce melodie, căutarea cunostințelor, să ne arate ele în urma și celorlalte nații, în scurt să ne facă fraților și prieteni Omirilor, Ovidilor, Metestaziilor și Rasinilor. Destul am dormit, vremea este să ne deșteptăm! Să ne grăbim a intra în templul lor ca să nu rămânem afară, umblând întru întunerec.“ Precuvântare, P. Mumuleanu, **Caracteruri**, București, 1825.
16. G. Bogdan – Duică, **Istoria literaturii moderne**, 1923, p. 209.
17. Analele Societății Academice, tom III, 1870, p. 148.
18. Idem. Decretul 537 al Principelui Alexandru Ioan I, tom III, 1870, p. 164.
19. Idem, tom. VI, 1873, p. 43.
20. Noémi Hepp, **Homere en France au XVII-e siecle**, p. ?.
21. G. Călinescu, **Istoria literaturii române...**, p. 358.
22. Ms. rom. 773, BAR.
23. Ana Maria Popescu, Al. Machedon, **Constantin Aristia**, Editura Meridiene, 1967.
24. G. Călinescu, **Istoria literaturii române...**, pag. 149.
25. D.C. Aristia, **Iliada**, prefață semnată de I. Heliade Rădulescu.
26. **România literară**, 1855, nr. 44, p. 513: cântul al II-lea, v. 455 – 483; p. 514: cântul al IV-lea, v. 422 – 456, alfabet de tranziție.
27. Ms. 2266, p. 4 v.
28. Ms. 2276 A, p. 231 r.
29. Amicul familiei, nr. IV, 1880, p. 141 – 142.